

ДОКТРИНА В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

ПРАВО НА ОBOB'ЯЗКОВУ ЧАСТКУ У СПАДЩИНІ – ЦЕ СУБ'ЄКТИВНЕ МАЙНОВЕ ПРАВО ОКРЕМИХ СПАДКОЄМЦІВ ПЕРШОЇ ЧЕРГИ ОТРИМАТИ ПЕВНУ ЧАСТКУ У СПАДЩИНІ НЕЗАЛЕЖНО ВІД ЗМІСТУ ЗАПОВІТУ*

<...> У цій справі, ОСОБА_1, звертаючись до суду з позовом, посилалась на те, що вона відповідно до частини першої статті 1241 ЦК України має право на обов'язкову частку у майні спадкодавця. Приватноправові відносини, що виникли між сторонами щодо спадкування спірного майна, мають іноземний елемент, оскільки ОСОБА_1 є громадянкою США. Тому ключовим питанням, на яке мав відповісти касаційний суд, чи має іноземець право на обов'язкову частку і чи для визначення непрацездатності іноземця можуть застосовуватися норми публічних українських законів. <...>

Особистим законом фізичної особи вважається право держави, громадянином якої вона є (частина перша статті 16 Закону України “Про міжнародне приватне право”). <...>

Спадкування в Україні регулюється основним регулятором приватних відносин, яким є ЦК України. Втім, за умови наявності в таких відносинах іноземного елемента застосовуються норми Закону України “Про міжнародне приватне право” (див. постанову Верховного Суду в складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 13 березня 2023 року в справі № 398/1796/20 (провадження № 61-432сво22)). <...>

Право на обов'язкову частку – це суб'єктивне майнове право окремих спадкоємців першої черги (стаття 1261 ЦК України) отримати певну частку у спадщині, незалежно від змісту заповіту. Хоча норми про право на обов'язкову частку розміщені у главі, присвяченій спадкуванню за заповітом, за своєю сутністю право на обов'язкову частку належить до спадкування за законом. Тобто право на обов'язкову частку існує лише за наявності заповіту. Коло осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, визначене статтею 1241 ЦК України, є вичерпним і розширювальному тлумаченню не підлягає. При з'ясуванні, чи належить певний суб'єкт до кола осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, слід враховувати, що непра-

* Витяг з постанови Верховного Суду у складі Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 30 січня 2025 р. у справі № 638/7132/15-ц <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/125326107>> (дата звернення 27.03.2025).

цездатність особи повинна підтверджуватися відповідними документами. При цьому відповідна особа для віднесення її до кола суб'єктів, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, має бути непрацездатною саме на момент відкриття спадщини. Аналіз абзацу другої частини першої статті 1241 ЦК України дозволяє стверджувати, що зменшення розміру обов'язкової частки у спадщині можливе з урахуванням (а) характеру відносин між спадкоємцями і спадкодавцем; (б) наявності інших обставин, що мають істотне значення (зокрема, ними може вважатись тривала відсутність спілкування між спадкодавцем і спадкоємцем, неприязні відносини, зумовлені аморальною поведінкою спадкоємця, тощо). Позбавлення особи права на обов'язкову частку судом ЦК України не передбачено, хоча особа, яка має право на обов'язкову частку, може бути усунена від права на спадкування відповідно до статті 1224 ЦК України (див., зокрема, постанову Верховного Суду в складі Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 01 серпня 2019 року в справі № 510/350/16-ц (провадження № 61-19810св18)).

Непрацездатність – це соціально-фізіологічний стан людини, який визначається її об'єктивною втратою чи зменшенням природних функцій організму або зниженням кваліфікації, значним зменшенням обсягу чи припиненням трудової діяльності, у разі настання якого особа втрачає засоби до існування та потребує матеріального соціального забезпечення (див. постанову Верховного Суду в складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 16 липня 2018 року в справі № 525/216/17-ц (провадження № 61-29933св18)). <...>

Касаційний суд зауважує, що

пріоритет права на обов'язкову частку в спадщині над заповітом (частина третя статті 1235, стаття 1241 ЦК України) проявляється в тому, що в імперативно та вичерпно визначених певних суб'єктів виникає право на обов'язкову частку у спадщині, незалежно від змісту заповіту;

цей різновид пріоритету не абсолютний, оскільки суб'єкти права на обов'язкову частку претендують лише на половину частки, яка б належала кожному з них у випадку спадкування за законом, причому вона може бути зменшена судом (абз. 1 ч. 2 ст. 1241 ЦК України);

хоча норми про право на обов'язкову частку розміщені у главі, присвяченій спадкуванню за заповітом, за своєю сутністю право на обов'язкову частку належить до спадкування за законом. Тобто право на обов'язкову частку існує лише за наявності заповіту;

законодавець таким чином конструює правило про обов'язкову частку в спадщині, що не пов'язує наявність такого права з вказівкою в заповіті

відповідного суб'єкта. Тобто допускається виникнення права на обов'язкову частку як у тій ситуації, коли в заповіті вказаний один спадкоємець, який не належить до суб'єктів права на обов'язкову частку, так і коли в заповіті вказано двох спадкоємців, один з яких має право на обов'язкову частку в спадщині;

коли в заповіті вказано двох спадкоємців, один з яких має право на обов'язкову частку в спадщині, то при визначенні того, чи виникає право на обов'язкову частку і її розміру необхідно зважати на зміст заповіту і розпорядження в ньому спадковим майном;

якщо спадкодавець у заповіті заповів суб'єкту права на обов'язкову частку в спадщині менше спадкового майна, ніж його розмір обов'язкової частки, то у такому разі право на обов'язкову частку в спадщині підлягає захисту, оскільки на нього не може впливати зміст заповіту. Розмір обов'язкової частки має визначатися із врахуванням того майна, що заповідане йому в заповіті;

натомість у разі, коли суб'єкт права на обов'язкову частку в спадщині за заповітом отримав той обсяг спадкового майна, який відповідає розміру його обов'язкової частки або більше спадкового майна, ніж його розмір обов'язкової частки, то в цьому випадку право на обов'язкову частку не виникає, оскільки суб'єкт права на обов'язкову частку “захищений” змістом заповіту (див. подібний висновок у постанові Верховного Суду в складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 31 травня 2023 року в справі № 509/672/19 (провадження № 61-11196св22));

для цивільних відносин властиві такі критерії, завдяки яким відносини є цивільними: юридична рівність, вільне волевиявлення, майнова самостійність їх учасників. Натомість публічні відносини мають інші, повністю протилежні характеристики. Законодавець не передбачив у статті 1 ЦК України можливості застосування до регулювання цивільних відносин норм публічних законів;

цивільні права та обов'язки можуть мати не лише громадяни України, а, зокрема, й іноземці. Про це свідчить використання законодавцем такого юридичного поняття, як “фізична особа”. Такий підхід законодавця при формулюванні положень основного “регулятора” цивільних відносин, підтверджує той факт, що відсутність у фізичної особи громадянства України зовсім не змінює обсяг можливих суб'єктивних цивільних прав та обов'язків. У ЦК України відсутні норми, які б вказували на обмеження, заборони чи інші особливості участі в приватних відносинах тієї фізичної особи, яка є іноземцем;

ЦК України, як основний “регулятор” спадкових відносин, не містить жодних обмежень чи заборон щоб суб'єктом права на обов'язкову частку був іноземець. *Проте іноземець як суб'єкт права на обов'язкову частку має бути неприцездатним у розумінні закону тієї держави, громадянином якої він є.* Як наслідок для визначення того, чи є іноземець неприцездатним, не можуть застосовуватися норми публічних українських законів. <...>